UDC 37(=163.41)(498)
DOI: 10.2298/ZMSDN1238071A
Оригинални научни рад

Слађана Анђелковић, Зорица Станисављевић Петровић**, Стеван Бугарски****

СРПСКЕ ОСНОВНЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРОИСПОВЕДНЕ ШКОЛЕ У РУМУНИЈИ (1919–1948)

САЖЕТАК: У раду се указује на значај српских православних вероисповедних основних школа за одржање континуитета у процесу школовања, васпитања и образовања Срба на територији Румуније, као и на њихову изузетну улогу у очувању традиције, националног и културног идентитета. Рад је усредсређен на делатност и организацију српских православних вероисповедних основних школа, пре свега са педагошког аспекта, у смислу анализе наставних планова и програма, уџбеника, организације наставног рада, контроле рада и финансирања. Те школе су зацртале значајан траг у остваривању континуитета у школовању, очувању културе и традиције српског становништва у Румунији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срби, Румунија, вероисповедне школе, настава, традиција

Традиција је важно и моћно средиште у развоју и очувању идентитета сваког народа, посебно делова који се као мањинско становништво затекну у страном окружењу. Уз првенство цркве, школе – као установе за васпитање и образовање – имају кључну улогу у очувању традиционалних искустава и образаца претходних генерација; оне су симбол трајања једног народа у одређеном времену и његовог постојања на одређеном простору. У преломним друштвено-историјским тренуцима школе су веома често имале пресудну улогу за васпитање младих генерација у правцу очувања наслеђених културних образаца, који за народ имају универзално значење и вредност. Посматрано са тог аспекта, српске православне вероисповедне школе у Румунији имале су двоструки значај: с једне стране, непроцењив је њихов допринос у одржању континуитета у постојању српских школа у веома тешким околностима; с друге стране, изузетна је улога ових школа у очувању културе, традиције, вере и других елемената националног идентитета српског народа.

* Слађана Анђелковић, доцент Географског факултета у Београду.
** Зорица Станисављевић Петровић, доцент Филозофског факултета у Нишу.
*** Стеван Бугарски, самостални истраживач, Темишвар.

У сложености интереса држава победница, у првом реду великих сила, Версајским миром извршено је, између осталог, разграничење националних држава на територији некадашње Аустроугарске; у том склопу, након разматрања опречних ставова, историјска територија Баната подељена је 1919. године између Румуније, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Мађарске; након тога дошло је и до мањих измена граничне линије на основу међудржавних споразума; тако се на територији која је припала Румунији, у коначном исходу, затекло 44.078 Срба, груписаних највећим делом у 55 насеља [Костић 1925: 90–91].

Румунија је задржала затечену административно-територијалну поделу на жупаније, с тим што су делови Тамишке и Торонталске жупаније који су јој припали, спојени у једну, Тамиш-Торонталску жупанију. Подручје са српским становништвом налазило се на територијама Арадске, Тамиш-Торонталске, Карашке и Северинске жупаније. Ако се изузме краткотрајна подела на традиционалне провинције 1938, подела на жупаније са подручним срезовима, који обухватају по неколико општина, задржана је све до 1950. године, практично, за све време постојања вероисповедних школа. [Сабљић 1996: 26].

ПРАВНИ АСПЕКТИ ПОСТОЈАЊА И ДЕЛОВАЊА СРПСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ШКОЛА

У погледу црквеног организовања српска насеља су потицала из две различите епархије: Темишварске (42) и Вршачке (13). У школском погледу, насеља из Темишварске епархије имала су српске православне вероисповедне основне школе, а насеља из Вршачке епархије, највећим делом из састава некадашње Војне границе, имала су комуналне школе, које су 1919. године претворене у државне, с румунским наставним језиком [Бугарски 1995: 15–17; 184–187].

У оквиру Карловачке митрополије–патријаршије српске школе су постале вероисповедне 1862. године, односно подвлашћене су управним органима Митрополије, а по епархијама – Епархијским школским одборима. За оснивање и рад српских православних вероисповедних основних школа у Епархији темишварској највећу надлежност и одговорност имао је Епархијски школски одбор, а дужности су му биле у следећим доменима:

- да управља српским основним и пофторним школама, задржавајући и право надзора;
- да потврђује и поставља српске народне учитеље за поменуте школе;
- да прима извештаје месних школских одбора и епархијскога школског референта о стању појединих српских народних основних и пофторних школа и да вéђа о њима;
- да одобрава оснивање нових школа и решава спорове између учитеља и црквених општина, имајући првостепену и другостепену судску надлежност;
- да издаје наредбе за пофторне и основне школе [Уредбе 1872: 30–31].

Посебну тешкоћу за школство Срба у Румунији имала је чињеница што се, након разграничења, односно при подели Епархије на део са седиштем у Темишвару и део са седиштем у Великој Кикинди, ниједан члан Епархијскога школског одбора није затекао у Румунији, краће речено: бар неко време таквог одбора није било; одбор је накнадно образован као привремен, али не редовним изборним поступком, него путем именовања чланова свештеника, учитеља и световњака [Гласник 1921: 7]. Први послератни епархијски избори одржани су 1926. и тек тада су, на Епархијској скупштини, редовно обновљени управни одсеци: Епархијска конзисторија, Епархијски административни одбор и Епархијски школски одбор. Тиме је са црквеног становишта настало редовно законско стање.[1]

Са аспекта државне законске регулативе, српске вероисповедне основне школе су привремено толерисане, а озваничене су тек румунским Законом о оснивању приватних школа 1925. године (Legea pentru învăţământul particular, „Monitorul Oficial", Bucureşti, 22. 12. 1925). Православне српске вероисповедне основне школе биле су шесторазредне, а затим су омладинци, до своје 15. године похађали такозвану поновну (или пофторну) школу, то јест ишли на обуку зими по 5, лети по 2 сата седмично, приде недељом и празником најмање по 2 часа. Пофторне школе су укинуте 1928. године, када је државним прописом заведена општеобразовна седмогодишња настава.

МРЕЖА ПРАВОСЛАВНИХ СРПСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОСНОВНИХ ШКОЛА У РУМУНИЈИ

Непосредно после Првог светског рата, школске године 1920/21, на територији Баната у Румунији радиле су 44 српске вероисповедне школе са 2.960 ученика, од чега у 11 места са више од 100 ученика. На основу румунско-југословенске *Конвенције о уређењу мањинских школа у Банату*, која је ступила на снагу 26. септембра 1933. године, задржане су вероисповедне основне школе у местима где су и до тада постојале, а отворила се могућност да се нове оснивају, на захтев родитеља, у Пољадији и Дунавској клисури, где су до тада школе биле државне, на румунском језику. После извесних припрема то је и уследило школске 1935/36. године, када је број српских вероисповедних школа нарастао на 54, а број ученика на 6.553 [Сабљић 1996: 29–31]. То практично значи да је свако место са српским живљем имало српску школу.

---

[1] Ако се има у виду закаснело конституисање Епархијске скупштине и дуго нерешена законска регулатива у самом врху надзора и контроле над школама, може се претпоставити какав је био рад месних школских одбора. Наиме, иако су имали велике ингеренције које се тичу функционисања школе и организовања васпитно-образовног рада, као и завидан ниво одлучивања, месни одбори су често били неефикасни, махом неупућени и углавном усмерени на праћење материјалног стања, док су све обавезе око наставног рада у потпуности препуштали учитељима.

ОРГАНИЗОВАЊЕ НАСТАВЕ

Организација, структура и рад вероисповедних школа био је својевремено прописан *Уредбом за српске народне школе*, одобреном од Краљевскога угарског министарства богочасти и јавне наставе под бр. 17.565 од 17. јула 1872 [Уредбе 1872: 1–33] која се већ 1919. није могла доследно спроводити, јер је била превазиђена, неусклађена с румунским законодавством, тим мање са општим друштвеним кретањима и новим потребама српског становништва. Наслеђена је *Наставна основа* састављена 1909. године, такође *Дисциплинска правила за учитеље* прописана 1910. године [Костић 1931: 37]. У новонасталим условима ти прописи, недовољни и застарели, допуњавани су, али емпиријски, према сналажљивости епархијскога школског референта [Гласник 1937: 2(140)], јер није било каквог чврстог далекосежног ослонца, и то је довело до озбиљних тешкоћа у раду српских школа у Румунији. *Конвенцијом о уређењу мањинских школа у Банату* прописане су извесне смернице, оријентација је постала јаснија и објективнија, и то је довело до несумњивог побољшања стања у вероисповедним школама, али су услови за рад из много разлога и даље били тешки, а спровођење *Конвенције* текло је споро и неуједначено.

Под тим и таквим условима, растрзане многобројним, тешко премостивим проблемима, најчешће материјалне природе, српске вероисповедне школе су и под румунским законодавством опстале при цркви тридесетак година, што указује на изузетно залагање, способност и мотивацију људи који су на школским пословима радили у Темишварској епархији.

НАСТАВНА ОСНОВА – ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ

У српским вероисповедним основним школама наставна основа је прописана кад и школска уредба [Школске наредбе 1872: 1–13], а затим је осавремењена 1909. године. Након 1919. године у Румунији наставни садржаји су морали бити допуњавани, мењани и кориговани у складу са конкретним потребама које су се природно наметале: завођење учења државног језика, изучавања историје Румуније и географије Румуније, праћење наставних основа у државним школама и слично.

За потребе српских вероисповедних школа у Румунији састављене су две наставне основе или управо два нацрта наставних основа, и то 1922. и 1937. године; обе су саставили епархијски школски референти. Сваки је нацрт у своје време усвојен од стране Епархијског школског одбора, добио одобрење Министарства наставе и разаслат школама на употребу, уз коментар да представља привремено решење, које треба проверити у пракси и накнадно, побољшано, усвојити на учитељским зборовима. Међутим, оваква процедура није спроведена ни за један од предложених нацрта, премда је на њих било примедби.

Привремена наставна основа из 1922. године садржала је *Наставни план и Наставни програм.* У *Наставном плану* дати су наставни предмети и њихова општа расподела по часовима за шесторазредну основну школу у складу са бројем учитеља. *Наставни програм* је садржао тематику за

сваки наставни предмет, посебно по разредима. Према *Наставном плану* у српским вероисповедним православним основним школама изучавани су следећи наставни предмети: веронаука – наука православне вере, црквенословенско читање и разумевање текста и црквено појање; српски језик – читање, вежбање у говору и мишљењу, писмени састави, граматика; рачун и геометрија – рачун и геометријски облици; историјске науке – повесница, права и дужности грађана; земљопис; природне науке – природопис, физика, хемија, господарство; технички предмети – певање, ручни рад, цртање, гимнастика.

Поред основних тема и садржаја, наставним планом и програмом су прописани и васпитно-образовни циљеви које треба остварити. Основни циљеви одређивани су на нивоу сваког предмета. У васпитно-образовним циљевима изражена је оријентација ка неговању и очувању националне културе и традиције. У настави веронауке циљеви су засновани на развијању и неговању вредности православне вере и васпитању у духу хришћанства, тако да се тежило „научити школску младеж о најглавнијим догађајима и истинама православне хришћанске вере и цркве, оспособити је за савесно вођење хришћанских дужности и увести је у живо и слободно учешће у молитви и црквеном богослужењу разумевањем молитава, појања и богослужбеног језика, и тиме васпитавати у духу Православне хришћанске цркве за побожне и поштене људе и верне синове Српске православне цркве" [ТЖУНАР, Наставне основе 1923: 18]. Подаци из истог извора указују да су на сличном принципу одређивани и васпитно-образовни циљеви за остале предмете; на пример, за наставни предмет историја наводе се следећи циљеви: „да се ученици и ученице упознају са прошлошћу наше домовине; предавање треба да утиче како на срце, тако и на разум, да се ученици упознавањем прошлости не само поуче, већ и одушеве и морално оплемене"; за природне науке: „да се код ученика што већма утврди истина и да се искорени код простог народа сујеверје и лажно мишљење, те отклони и искорени кињење животиња и тамањење биљака" [ТЖУНАР, Наставне основе 1923: 31]. Запажа се да су васпитно-образовни циљеви наставних предмета одређивани конкретно, с наглашавањем практичних задатака које треба остварити у наставном раду.

Школске 1922/23. године Епархијски школски одбор је разаслао месним школским одборима и учитељима конкретна упутства за примену *Наставних основа*. С обзиром на то да је при инспекцијама рада школа примећено да се упутства у наставном раду не поштују доследно, за почетак наредне школске године упутства су обновљена. На захтев румунског Министарства просвете, школске 1924/25. године Епархијски школски одбор је допунио *Привремену наставну основу* и увео предмете од националног значаја: румунски језик, историју и земљопис Румуније.

Други нацрт *Наставних основа* из 1937. године почео се примењивати школске 1937/38. године. При његовом састављању узети су у обзир: краљевски декрети бр. 1956/04. 07. 1934. и 578/26. 8. 1936, *Школска уредба* из 1872. године и *Школска конвенција* из 1933. године. *Нову наставну*

основу саставио је Манојло Попов најпре за млађе разреде, односно за децу из I–IV разреда.[2] Наставни предмети који су прописани *Новом наставном основом* нису се разликовали од претходне *Привремене наставне основе* из 1922. године. Разлика је приметна само у делу временске организације наставе, јер су наставне теме разврставане не само по предметима и разредима, већ је уведена и подела на тромесечја. Такође је значајно напоменути да *Наставна основа* из 1937. године никада није допуњена предвиђањима за V, VI и VII разред; то значи да се, уз наставне основе, радило и импровизовано, према искуству, знању и вољи сваког учитеља.

За школску годину 1940/41. румунско Министарство просвете, под бр. 240.435/1940, прописало је да се наставне основе свих школа на територији Румуније изједначе с наставном основом државних школа. На основу тога, у јесен 1940. године Епархијски школски одбор је усвојио нови *Наставни план* за српске вероисповедне основне школе, позивајући учитеље да саобразно томе разврстају градиво. У том документу садржани су сви предмети прописани државном наставном основом: веронаука, румунски језик (почев од III разреда), рачун и геометрија, историја, земљопис, природне науке, анатомија, устав, пољопривреда, певање, цртање, краснопис, ручни рад, гимнастика; приде су за српске школе предвиђени следећи предмети: српски језик (заступљен са истим бројем часова као и румунски), црквенословенски језик и црквено појање [Гласник 1940: 128].[3]

Епархијски школски одбор је, на основу *Наставног плана*, под бр. Ш.1672/1940. разаслао школама и упутства за примену Наставног програма изједначеног с наставним програмом државних основних школа, прописујући и јединствене распореде часова за све случајеве симултане наставе [Гласник 1940: 176–189].

---

[2] Аутор нових *Наставних основа*, Манојло Попов, предлагао је да се нови предмети, као што је румунски језик, уведу од I а не тек од III разреда, како је то било предвиђено *Школском конвенцијом*. Он је сматрао да је за будуће грађане Румуније неопходно да добро познају државни језик. На основу дугогодишњег искуства сматрао је да би увођење државног језика тек у III разреду довело ученике српских школа у неравноправан положај у односу на децу која похађају државне основне школе, што би могло утицати на њихово даље школовање, у смислу преласка у средње школе. Епархијска управа, под утицајем Министарства спољних послова Југославије, није прихватила предлог Манојла Попова, правдајући свој поступак поштовањем одредби *Школске конвенције*. [ТЖУНАР, фасцикла 68/1–88 из 1937].

[3] У српским вероисповедним основним школама посебна пажња се посвећивала изучавању садржаја српског језика, и то су биле једине школе у којима су ученици Срби званично учили матерњи језик. У *Наставним основама* за српски језик приметни су елементи и методички постуци који су и данас, са аспекта педагошке науке, веома значајни. У том делу истиче се постојање континуитета и поштовање принципа поступности, као и извесна систематичност која прати све предмете. Подела садржаја српског језика у пет целина: граматичке вежбе, читање, напаметно учење, писмени састави и очигледна настава, заснована је на захтеву поступности, и имплицира да се у усвајању садржаја иде од лакшег ка тежем. Примера ради, у првом разреду отпочиње се припрема за читање и писање ћирилицом, па се затим прелази на читање и писање слова, речи и кратких реченица. Читање лакших штива са разговором о оном што се чита у складу је са савременим принципима наставе, где се инсистира на учењу са разумевањем.

УЏБЕНИЦИ У СРПСКИМ ВЕРОИСПОВЕДНИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

Значајно питање које је пратило развој српских вероисповедних основних школа јесте питање уџбеника. Наиме, писање и штампање уџбеника за српске школе у Румунији било је сложено из више разлога: није било стручних аутора који би радили на састављању уџбеника за сваки наставни премет, нису постојале оптималне могућности за штампање (у Темишвару је само једна штампарија имала ћирилична слова), ни неопходна материјална средства, а значајну препреку представљало је и питање штампања тиража који би био исплатив. Имајући у виду постојеће тешкоће, Епархијска школска управа је непосредно после 1919. године, као могуће решење, видела увоз уџбеника из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У допису Епархијског школског одбора бр. Ш.81/1920. године, упућеном Тамишкој жупанијској префектури, наводи се да на подручју Православне српске епархије темишварске нема српских штампарија у којима би се могли штампати, ни књижара путем којих би се могли продавати уџбеници, да у току школске 1919/1920. године није набављена ниједна нова књига, као и да је Епархијска управа наручила из централне манастирске књижаре у Сремским Карловцима око 2.000 примерака разних књига, те се захтева да Тамишка жупанијска префектура, као обласна управна власт, изда дозволу за слободан пренос књига у Темишвар, јер то условљава почетак рада српских школа у школској 1920/21. години. Епархијска управа се посебно обавезала да ће књиге које буду достављене ставити на располагање цензурном надлештву и унапред уверавала румунске власти да у књигама нема ничега што би вређало национална осећања и суверенитет Румуније [Гласник 1921: 1].

Наручене књиге и уџбенике примио је Епархијски школски одбор и доставио епархијском школском референту; школе су дописом упућене да их набављају код школског референта. Неке од приспелих књига биле су: *Катихизис, Библијска повест, Буквар, Црквенословенски буквар, Црквенословенска читанка, Рачуница I разред, Таблица множења I разред, Рачуница II разред, Таблица множења за II разред, Рачуница III разред* [Сабљић 1996: 33–35]. Из документације сачуване у Тамишкој управи Националног архива Румуније, може се видети да су заједно с књигама неопходним за ученике доспели и методички приручници за учитеље, упутства за организацију наставе, наставне основе, као и остала школска документација, попут извештајних књижица и слично.

Узимајући у обзир бројку од 2.000 наручених примерака књига из десетак наставних предмета, односно број од 2.060 ученика 1920/21. школске године, лако је сагледати максималну могућност за снабдевање школа уџбеницима; а пошто се књиге нису ни продале исте године, него их је Епархијски школски одбор на исти начин препоручивао и наредних година, извесно је да није било уџбеника за све наставне предмете и да су тек ретки ученици стизали до сопствених уџбеника.

Личним залагањем и сопственим трошком епархијскога школског референта Манојла Попова, и у Темишвару је затим штампано неколико

уџбеника: *Читанка за други разред српских вероисповедних основних школа* (1930), *Читанка за четврти разред српских вероисповедних основних школа* (1930), *Историја и природне науке за српску децу* (1930), *Буквар и читанчица за први разред српских вероисповедних основних школа* (1934). Читанке Манојла Попова нису биле оно што се под тим појмом строго подразумева, него нека врста збирки текстова; *Читанка за други разред* је садржала градиво из веронауке, књижевне лектире, очигледне наставе и музике, а *Читанка за четврти разред* – градиво из веронауке, књижевне лектире, науке о здрављу, граматике, историје Румуна, зоологије, ботанике и физике. *Историја и природне науке* и није засебно састављен уџбеник, него посебни отисак из *Читанке за четврти разред.*

Године 1938, узимајући у обзир промене у наставном плану и нову наставну основу, пратећи и догађања у државним школама, а на основу извешатаја и сугестија учитеља с дугогодишњим искуством[4] и са циљем очувања и неговања матерњега српског језика, Епархијски школски одбор расписао је конкурс за састављање следећих уџбеника: *Буквар за I разред, Читанка за II разред са граматиком и очигледном наставом, Читанка за III разред са граматиком и природним наукама, Читанка за IV разред са граматиком и природним наукама, Читанка за V разред, Читанка за VI разред, Читанка за VII разред, Рачуница за I и II разред, Рачуница за III разред, Рачуница за IV разред* [Гласник 1938: 134–135].

Међутим, већ и у самом распису садржана је извесна попустљивост: предвиђено је да читанке за V, VI и VII могу бити уједно, а и иначе, „уџбеници могу бити састављени за поједине разреде да обухвате све предмете".

Од свих предвиђених уџбеника одштампане су до краја само две читанке: *Српска читанка за први разред српских вероисповедних основних школа*, аутори Владимир Шиљеговић и Радивој Фенлачки (1940) и *Српска читанка са граматиком, рачуницом, анатомијом и науком о вери за трећи разред српских вероисповедних основних школа*, аутор Радивој Фенлачки (1941). Међутим, обе ове читанке јесу нека врста мешовитих уџбеника, тако да *Читанка за први разред* садржи градиво из Веронауке, Лектире, Очигледне наставе, Рачунице и рачунских задатака и Упознавања мера, а *Читанка за трећи разред* – градиво из свих поглавља наведених у поднаслову, само не истим редоследом [Бугарски 2007: 192–195].

Обе читанке су својевремено добиле министарску дозволу за примену у школама, али пошто су издане тек 1940. вероватно нису ни испоштовали пропозиције конкурса из 1938. године, које су брзо превазиђене,

---

[4] За израду уџбеника у складу с новим наставним планом Епархијски школски одбор је консултовао искусне учитеље Николу и Катицу Малетић, Георгија Терзића, Петра Костића, Анђелку Келемен, Миливоја Стојановића, Јована Поповића и Милана Мијатова, с циљем да се прикупе мишљења о уџбеницима који су до сада коришћени, као и предлози за израду нових. У својим кратким и површним рефератима они су указали на недостатке постојећих уџбеника, али њихова мишљења нису била усаглашена по многим основним питањима, већ се уочавало постојање противуречности и неслагања. На основу увида у извештаје поменутих практичара, Епархијски одбор је закључио да је потребно расписати конкурс за писање уџбеника који су неопходни у даљем наставном раду [Гласник 1938: 47–48].

прописом да наставна основа државних школа постаје општеобавезна. За остале предмете повремено су и даље тражена одобрења за коришћење постојећих уџбеника, којих је, иначе, било у све мањем броју.

На основу свега реченог, може се закључити да су током постојања српских вероисповедних основних школа у Румунији коришћени следећи уџбеници:

- У првом разреду: *Буквар* аутора др Веселина Ђисаловића и Ђуре Терзина; *Буквар са читанчицом* истих аутора; *Нови буквар са читанчицом,* Манојла Попова (1934); *Библијска повест,* проте Александра Живановића; *Рачуница*; *Таблица множења*; *Словенски буквар*; *Читанка*, Радивоја Фенлачког и Владимира Шиљеговића (1940); *Румунски буквар*, аутора Костескуа.
- У другом разреду: *Библијска повест* проте Александра Живановића; *Српска читанка*, Мите Клицина; *Читанка,* Манојла Попова (1930); *Румунски буквар* Костескуа; *Румунска читанка*, Шујермана; *Таблица множења; Земљопис Румуније* – на румунском језику; *Српска читанка,* Ђуре Терзина; *Зборник молитава и црквених песама од II до IV разреда,* проте Александра Живановића.
- У трећем разреду: *Библијска повест за III и IV разред,* проте Јована Бороте; *Катихизис или Догматика православне цркве,* др Георгија Летића; *Катихизис за III и IV разред* истог аутора; *Словенски буквар; Румунска читанка*, аутори Шујерман и Саву; *Рачуница; Земљопис Румуније*, Манојла Попова (1930); *Српска читанка*, Радивоја Фенлачког (1941).
- У четвртом разреду: *Српска читанка,* Ђорђа Натошевића; *Српска читанка,* Веселина Ђисаловића; *Српска читанка,* Манојла Попова (1930); *Словенска читанка*; *Румунска читанка,* аутори Шујерман и Саву; *Рачуница*; *Континенти* – на румунском језику; *Литургика,* Ђоке Милића.
- У V и VI, односно касније VII разреду, у српским школама није било посебних уџбеника, него су се импровизовано користили разни уџбеници, па и они за ниже разреде.

НАСТАВНИ КАДАР У СРПСКИМ ВЕРИСПОВЕДНИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

Током читавога свог постојања у Румунији српске вероисповедне основне школе суочавале су се са константним проблемом помањкања стручнога учитељског кадра. Посматрано кроз историјску призму, ово питање у суштини никада није трајно решено, што је значајно утицало на развој српског школства у Румунији.

Одмах по подели Баната 1919. године у румунском делу су радиле 44 школе, потребна су била 53 учитеља, а ипак је тек њих 17 имало стручну спрему. Важно је напоменути да је учитељ обучавао најмање 30 а највише 80 ђака [Уредбе за српске народне школе 1872: 6].

У периоду од 1919. до 1935. године запослена су чак 63 учитеља која нису имала одговарајућу школску спрему, већ свега три или четири разреда ниже гимназије.[5] Ради њиховог припремања за учитељски рад Епархијска управа је организовала летње течајеве. Летњи течајеви за припремање будућих учитеља одржани су у Темишвару 1920, 1921, 1922. и 1923. године на српском, затим 1924. на румунском језику; због акутне потребе за учитељима, уприличен је још један учитељски течај 1929. године. Од свега 62 полазника течајева, 18 кандидата је стекло учитељске дипломе на државним учитељским школама, и то: 11 у Темишвару, 5 у Клужу и 2 у Букурешту. *Школска конвенција* из 1933. године решила је многа питања или бар пружила могућност за њихово решавање. У погледу наставног кадра, одсудна су била два прописа: један, да се у Темишвару, при Државној учитељској школи, отвори Српска секција; други, да се, до образовања сопственога наставног кадра, за школе могу доводити и контрактуални учитељи из Југославије. Међутим, на основу *Школске конвенције*, број школа је порастао за 122,7% а број ученика за 221,4%, и то је бар удвостручило број потребних учитеља [Сабљић 1996: 36–37].

Заиста, на основу *Школске конвенције,* 1934. године отворена је Српска секција при Државној учитељској школи; премашењем, пак, одредаба Конвенције, отворена је и Српска секција при Државној гимназији у Темишвару; с обзиром на то да је прилив деце био особито са села, Епархијска управа је отворила и ђачке конвикте у Темишвару, што је пружало могућности за школовање деце са села, односно за дугорочно решавање питања учитељског кадра за српске школе у Румунији. Заиста, у периоду од 1929. до 1940. године у Краљевини Југославији оспособљено је свега 18 учитеља из Румуније (у Сомбору, Вршцу, Београду, Новом Саду и Неготину), док су у државној Учитељској школи у Темишвару од 1928. до 1934. године дипломирала свега 4 учитеља, а затим у Српској секцији те школе, до 1947. године још 28 учитеља. Осим тога, одраније је било 10 свршених учитеља и 7 свештеника рукоположених из редова учитеља. Али учитељи нису били потребни само на дуге стазе, на њих се није могло чекати годинама. Зато су од 1934. године у школама почели радити контрактуални учитељи из Југославије, одреда с добром спремом и више-

[5] Након поделе Баната 1919. године многи учитељи који су имали одговарајућу школску спрему напустили су радна места и одлазили на службовање у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Образовање и припрема нових учитеља одвијала се плански али уз разноврсна отежања, проблеме и потешкоће. Наиме, школовање учитеља за рад у школама на српском језику није било могуће у Румунији, јер није било учитељских школа на српском језику, док је школовање у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца било праћено бројним тешкоћама. Епархијска управа је имала сложен задатак да обезбеди припремање учитеља за рад у српским школама, јер је, као што је поменуто, дошло до значајног осипања школованог кадра, тако да су у многим местима учитељска места била упражњена. Решавање питање кадра у постојећим околностима било је могуће на два начина: слањем младих људи који су били епархијски стипендисти на школовање у разне учитељске школе у Краљевини Југославији или школовањем учитељског кадра на државној Учитељској школи у Темишвару. Оба решења су, дугорочно гледано, била добра, али у пракси се није могло чекати да уписани кандидати заврше школовање, које је трајало годинама, већ се кренуло са попуњавањем учитељских места школованим људима, најчешће монасима и свештеницима.

годишњим искуством, и стање се много побољшало, тако да су у периоду 1934–1938. сва учитељска места била одговарајуће попуњена [Сабљић 1996: 36].

Од 1934. до 1948. године у Румунији су радила 103 југословенска контрактуална учитеља, али се привременост тога решења брзо осведочила: са почетком рата, југословенски учитељи су махом напуштали своја места и враћали се у Југославију или одлазили у иностранство (крај рата дочекало је на својим местима свега седморо). Истовремено су учитељи румунски грађани позивани у војску, те је питање помањкања кадра опет актуелизовано. Занимљиво, вазда је било више кандидата за Српску секцију Гимназије него за Српску секцију Учитељске школе. Осим општих друштвених околности, томе је знатно допринела лоша материјална ситуација школа и ниска а нередовна примања учитеља [Фенлачки 1945: 1–2]. Верисповедни учитељи су имали скромна примања, па и та су у већини црквених општина нередовно исплаћивана; сељаци су могли плаћати углавном када су и сами долазили до новца – после жетве и после бербе, тако да су учитељске плате касниле по неколико месеци, а каткад, при несугласицама, и годинама. Из тога разлога учитељи су често били у сукобу с месним црквеним школским одборима и обраћали се за помоћ вишим црквеним властима [Костић 1931: 40–42; Фенлачки 1945: 1–2]. Међутим, и поред евидентно лошег стања и сталних жалби учитеља, стање се није побољшало, а примања вероисповедних учитеља, грађана Румуније, у послератним годинама су и погоршана, посебно након укидања помоћи Епархијског фонда; додуше, погоршано је стање целог становништва: по селу је реквирирана храна и марва, људи се не беху још вратили сви из рата, у земљи је владала глад, петролеума није било ни за осветљење, а учитељи, завидећи некадањим контрактуалним учитељима из Југославије, који су били добро плаћани, јадиковали су у штампи и на зборовима, жалећи се на прекомеран рад, на велик број ученика, на плате, на нередовну исплату и слично. Замамна левичарска пропаганда обећавала је да ће то држава решити, и учитељи су предњачили у захтевима за подржављење српских вероисповедних основних школа. При првом, опционалном, преласку 1946. године, свега је 8 учитеља (од тога 4 контрактуална из Југославије) остало у вероисповедним школама.

НАДЗОР И ФИНАНСИРАЊЕ РАДА СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ШКОЛА

Надзор и контролу над радом српских вероисповедних православних основних школа вршили су: Епархијски школски одбор преко епархијскога школског референта, месни школски одбори, државни школски органи Румуније и – за контрактуалне учитеље – државни органи Југославије.

У складу са *Уредбом за српске народне школе* из 1872. године, контролу над српским православним верисповедним основним школама у Румунији вршили су епархијски школски референти. Њихов задатак

односио се на праћење и контролу рада сваке школе појединачно, као и сваког учитеља, најмање двапут годишње. Приликом сваке инспекције школски референти су састављали записник, такође и редовне извештаје Епархијском школском одбору о затеченом стању у школама. Када је место школског референта бивало упражњено, инспекцијски и надзорни рад обављали су чланови Епархијског школског одбора, или су га поверавали истакнутим учитељима[6] [Гласник 1937: 3(141)–4(142)].

На основу сачуваних записника школских референата може се констатовати да су инспекције обављане углавном редовно у свакој школи, и код сваког учитеља ако их је у једној школи било више, двапут годишње, сем у ратним годинама. У записницима се наводи да је рад већине учитеља био незадовољавајући, посебно у делу обраде наставних садржаја и поштовању наставних планова и програма. Подаци из записника указују на неадекватне услове рада у школи, лошу материјалну опремљеност школе у погледу школског намештаја, за који се наводи да је стар и дотрајао, на чињеницу да школе немају скоро никаквих наставних средстава, што неповољно утиче на квалитет наставног рада. Из детаљних записника школског референта Танасија Костића у којима су обухваћени сви аспекти школског рада напомиње се и лош материјални статус просветних радника у смислу ниских примања и нередовних исплата [Гласник 1922: 123–196].

Месни школски одбори, састављени претежно, ако не и у целини, од људи са основним образовањем, пратили су материјално стање школа, присуствовали су испитима али нису могли да претендују на стручна мишљења.

Државни школски органи Румуније имали су различите надлежности: у погледу уписивања и похађања ученика, наставних садржаја, предавања на румунском, за језик као наставни предмет и за остале националне предмете, у погледу стручне припремљености ученика и сл. Након обављених инспекција, које су неретко вршили заједно са епархијским школским референтом, државни школски инспектори су записнике о посећеним школама и извршеном надзору прослеђивали Епархијском школском одбору.

Румунско Министарство просвете је решењем бр. 17.771 од 6. фебруара 1937. године делегирало др Атанасија Поповића, управитеља државне Учитељске школе из Темишвара, да надзире рад у школама и секцијама са српским наставним језиком у Румунији. Рад у школама и секцијама са наставом на српском језику, као и контрола над радом контрактуалних професора и учитеља из Југославије, такође је поверена др Атанасију Поповићу. Исте године Министарство просвете Румуније

---

[6] У периоду од 1919. до 1946. односно 1948. године, епархијски школски референти Темишварске епархије са седиштем у Темишвару били су: јеромонах Стефан Илкић од 01. 10. 1919. до 30. 09. 1920. године; умировљени учитељ Танасије Костић од 01. 10. 1920. до 30. 06. 1922. године; учитељ Васа Вртипрашки од 01. 07. 1922. до 28. 02. 1924. године; учитељ Манојло Попов од 01. 03. 1924. до 04. 10. 1937. године; свештеник и учитељ Радивој Фенлачки од 01.04.1938. до 01. 06. 1946. године [Сабљић 1996: 38].

је издало детаљна упутства на основу којих се врши надзор приватних школа у Румунији. У том акту прописани су општи нормативи за контролу административног и педагошког рада, као и посебне одребе за контролу рада приватних основних школа [Гласник 1937: 7–16; 76–79].

Рад југословенских контрактуалних учитеља, иако они нису били изузети из надлежности епархијских и румунских државних органа, допунски је био подложан надзору од стране школских органа Југославије. Наиме, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије је известило епископа др Иринеја Ћирића, тада надлежног за Епархију темишварску, да је, према споразуму са Министарством просвете у Београду, за обављање годишњег оцењивања рада југословенских контрактуалних учитеља и професора у румунском Банату, делегиран шеф Одељења за мањинску наставу Министарства просвете Милутин Михајловић [Сабљић 1996: 40–41].

Међутим, и поред толиког броја контролних органа рад у српским вероиповедним православним основним школама није остваривао значајније резултате. Битна суштинска питања за унапређивање рада ових школа остајала су неразрешена током читавог периода њиховог постојања од 1919. до 1946/48. године. О томе сведоче записници школских инспекција, иако је већина њих обухватала само поједине аспекте рада. Сачувани извешатаји упућени Епархијском школском одбору од стране компетентних лица: др Атанасија Поповића, Милутина Михајловића и Радивоја Фенлачког, сачињени приликом инспекција школа у мају 1940. године, указују на опште незадовољавајуће стање. Лоши услови рада, махом недостатак стручног кадра, недостатак уџбеника и наставних средстава, као и незадовољавајући материјални положај учитеља, основне су карактеристике рада српских вероисповедних основних школа од њиховог настанка до укидања [Адамов 1945: 1]. Премда се у појединим периодима бележи успон у раду и развоју ових школа, ипак целовита слика указује на њихов незавидан положај, који је, између осталог, био условљен и бројним неповољним друштвеним околностима, сиромаштвом, ниским материјалним и културним статусом српског становништва, као и недовољним залагањем државних органа земље матице – Краљевине Југославије, за развој и унапређивање рада ових школа.

За финансирање српских православних вероисповедних основних школа постојала су три редовна извора: годишњи прирез (такозвани култус) по свакој српској породици, приходи од црквено-школског земљишта, и приходи из Епархијског фонда.

Оснивање школа и обезбеђење основних материјалних услова за њихов рад, зависило је у највећој мери од финансија које је обезбеђивало српско становништво. Општи друштвени контекст обојен нестабилношћу и сиромаштвом пре, током и после Светског рата 1914–1918, светска економска криза тридесетих година, лоше околности током Другога светског рата, тешко су погађали становништво Румуније, условљавајући значајно опадање квалитета живота. Српско становништво у румунском делу Баната живело је такође у неповољним околностима, што се значајно

одражавало на оснивање и рад вероисповедних основних школа. Други редовни извор, Епархијски фонд, стваран је од разноврсних прилога, користи од заклада, уплата црквених општина, помоћи државних власти и слично; средства Епархијског фонда коришћена су искључиво за покривање дела учитељских плата. Међутим, Епархијски фонд од самог почетка није располагао средствима које би задовољиле све потребе учитеља, него је словио као допунска помоћ црквеним општинама, која се све више тањила. Одмах после 1919. Епархијски фонд је покривао око 65% трошка за плате, пред рат је то спало на око 25%, а укинут је 1941. године. Постојала је још једна могућност за допуну школског буџета: порезну стопу висине 14% законом предвиђену за издржавање месних државних школа плаћали су и Срби, иако њихова деца нису похађала државне школе. На настојање Епархијске управе, Министарство просвете се изјаснило да се у местима где постоје српске вероисповедне школе порезна стопа од 14% подели између државних и вероисповедних школа пропорционално према броју ученика. На нивоу општина, међутим, то није ишло глатко, а зависило је од сналажљивости и упорности месних црквених одбора и става месних државних управних органа [Гласник 1935: 34–37; Гласник 1939: 33–36].

Може се закључити да је материјално обезбеђење српских вероисповедних основних школа, као једно од суштинских питања њиховог опстанка, од самог почетка било веома сложено и до самог краја остало нерешено.[7]

ЗАКЉУЧАК

Оснивање и рад српских православних вероиповедних школа у Румунији пратили су бројни проблеми и тешкоће. Из различитих разлога током целог периода постојања ових школа од 1919. до 1946/48. године васпитно-образовни-ефекти рада нису били задовољавајући. С друге стране, ове школе су имале изузетан значај, јер су дале непроцењиви допринос одржању традиције, верске и националне свести српског становништва у Румунији.

У току Другога светског рата српске вероисповедне школе у Румунији, услед општих неповољних околности, имале су великих проблема и тешкоћа у организацији рада школских активности. Након окончања рата друштвени и политички токови били су усмерени против Епархијске управе, која се и сама нашла у незавидном положају. Непожељна код послератних државних органа и на сталном удару такозване напредне

[7] Иако су за то постојали значајни друштвени разлози и објективне тешкоће треба поменути и недовољну заинтересованост Краљевине Југославије, а током Другога светског рата и обезглављеност црквеног врха у Београду. Наиме, епархијски органи у Темишвару остали су упућени на саме себе: надлежни архијереј др Иринеј Ћирић није могао да обавља своју дужност у Румунији, а обраћања Светом архијерејском синоду у Београду опет су остајала на нивоу вапаја, јер је и Београдска патријаршија такође била у незавидном положају и није могла позитивно одговорити на све захтеве.

струје српског становништва, она није била у могућности да подржи даљи развој и опстанак српских православних вероиповедних школа.[8]

Са школском реформом из 1948. године, гашење вероисповедних школа је било неминовно, а епархијско залагање за њихов даљи опстанак више је улазило у сферу идеализма, који је далеко од објективних могућности. Може се констатовати да је укидање српских вероисповедних школа, не рачунајући објективне проблеме и тешкоће током њиховог постојања, представљало друштвену и историјску неминовност. Реформисање школског система у Румунији у концепту нове државне политике, није се могло одлагати. Међутим, постојеће друштвено-политичке околности које су довеле до укидања ових школа, нису умањиле њихов значај и изузетну улогу за васпитање и образовање српског становништва у Румунији.

Само опстајање српских вероисповедних школа у тешким друштвеним околностима, говори о потреби српског становништва за очувањем националног идентитета, вере, културе у условима живота на територији друге државе. Српске православне верисповедне школе опстале су у дугом временском периоду, под веома тешким околностима, захваљујући дубокој вери и залагању Епархијске управе, несебичној подршци српског народа у Румунији, и пре свега ентузијазму вредних и агилних учитеља, који су уз велике личне жртве настојали да се код младих наштаја развије љубав према матерњем језику, православној вери и цркви, а с циљем очувања традиције и националног идентитета.

У том смислу, посматрано са овог историјског одстојања, српске православне вероисповедне основне школе у Румунији несумњиво имају велику улогу и изузетан значај.

Напомена: *Чланак представља резултат рада на пројекту „Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања у Србији", број 179060 (2011–2014), чију реализацију финансира Министарство просвете и науке Републике Србије и пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција" (179074), који се реализује на Универзитету у Нишу – Филозофски факултет, а финансира Министарство за науку и технолошки развој РС.*

---

[8] С променом државне власти настала је нова политичка организација Словенски антифашистички фронт, оформљена након 23. августа 1944. године, а већ наредне године преименована у Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији. Представници ове организације су, разматрајући стање српског школства у Румунији, оценили да је кризно, и да га је потребно што пре превазићи. С тим циљем су, уз помоћ организацијског листа *Правда,* покренули читав низ акција с декларативним циљем побољшања српског и хрватског школства у Румунији. У листу су објављиване критике, предлози и мишљења за опоравак школа и за њихово преусмеравање ка новим токовима У листу је критикована аутономија српске цркве и захтевано раздвајање цркве и школе.Такво стање битно је допринело гашењу српских вероисповедних школа које су још увек радиле.

ЛИТЕРАТУРА

Архивски документи

Тамишка жупанијска управа Националног архива Румуније, Фонд Православни српски викаријат у Темишвару, фасцикле 53/1–105 из 1923; 68/1–88 из 1937.

Монографске публикације

Бугарски, Стеван. *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918–1947.* Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2007.

Бугарски, Стеван. *Српско православље у Румунији. Преглед Православне српске епархије темишварске.* Темишвар: Православна српска епархија темишварска, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Издавачко-књижарска агенција „Прометеј", 1995.

Бугарски, Стеван, Љубомир Степанов. *Срби у Темишвару: Град.* Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2011.

Гавриловић, Никола. *Срби и Румуни: Српско-румунске везе кроз векове.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Прометеј, 1997.

Клицин, Мита. *Уредба о уређењу црквених, школских и фундационих дела Грчко-источне српске митрополије, одобрена превишњим краљевским Рескриптом од 10. августа 1868, са изменама, допунама и важнијим одлукама садашњих автономних органа.* Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1909.

Костић, Слободан. *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину.* Темишвар: Управа Православне српске епархије темишварске, 1925.

Костић, Слободан. *Српска црква и школа у Румунији 1930.* Темишвар: Управа Православне српске епархије темишварске, 1931.

Сабљић, Душан. *Српско школство у Румунији: 1919–1989.* Темишвар: Демократски Савез Срба и Карашевака у Румунији, 1996.

Школске наредбе. Нови Сад: Српска штампарија др Јована Суботића, 1872.

Уредбе за српске народне школе. Нови Сад: Српска штампарија др Јована Суботића, 1872.

Прилози у периодичним публикацијама

Именовање држ. Надзорника за контролу рада свих школа које раде на основу школске конвенције. *Гласник* XVI 1–4 (јануар–април 1937): 7–16; 5 (мај 1937): 76–79.

Конвенција о уређењу мањинских основних школа у Банату. *Службене новине Краљевине Југославије* XV 213–LXIV (19. 09. 1933).

Конкурс за уџбенике срп. вероисп. основних школа у Румунији. *Гласник* XVII 7–8 (јули–август 1938): 176–189.

Наставне основе, Државни архив 53/1–105/1923. стр. 18.

Наставне основе за српске православне вероисповедне основне народне школе у Румунији. *Гласник* XVI 1–4 (јануар–април 1937): 18–51.

Постављање среских школских надзорника. *Гласник* XVI 11–12 (децембар 1937): 3(141)–4(142).

Прва реч. *Гласник* I 1 (01.01,1921): 18–51.

Распоред наставног програма по часовима седмичним, *Гласник* XIX (10–11/1940): 128

Спремање школских књига. *Гласник* XVII 3 (март 1938): 47–48.

Српска вероисповедна школа у краљевини Румунији школске 1921–22. године. *Гласник* II бр. 15 (10. 06. 1922): 123; 16 (20. 06. 1922): 130-131; 17 (01. 07. 1922): 139; 18 (10. 07. 1922): 146–147; 19 (20. 07. 1922): 154; 20 (01. 08. 1922): 163; 21 (10. 08. 1922): 171–172; 22 (20. 08. 1922): 179; 23 (01. 09. 1922): 188; 24 (10. 09. 1922): 195–196.

Српска православна Вероисповедна Школа у Краљевини Румунији. *Гласник* I 1 (01. 12. 1921): 7.

Употреба и подела коте од 14% за издржавање школа. *Гласник* XIV 3 (јули 1935): 34–37; *Гласник* XVII 2–3 (фебруар–март 1939): 33–36.
Упутство за примену аналитичког програма у основним школама 1940/41. године. *Гласник* XIX 12 (децембар 1940): 176–189.

Прилози у новинама
Адамов, Лазар. Наше школе и њихово питање. *Правда* 15. 04. 1945: 1–2.
Фенлачки, Радивој. На крају школске године. *Правда* 01. 07. 1945: 1–2.

SERBIAN ORTHODOX CONFESSIONAL PRIMARY SCHOOLS IN ROMANIA (1919–1948)

by

Slađana Anđelković, Zorica Stanisavljević Petrović and Stevan Bugarski

SUMMARY: This paper shows the importance of Serbian Orthodox confessional primary schools to maintain continuity in the process of upbringing and education of the Serbs in Romania, as well as their outstanding role in preserving traditions, national and cultural identintety. The central questions of work related to the operation and organization of the Serbian Orthodox confessional elementary schools, primarily with the pedagogical aspect, in terms of their curricula, textbooks, teaching organizations, as well as control of work and school financing. Serbian Orthodox confessional school during the entire period of its existence, accompanied by numerous problems and difficulties. The establishment and development of school followed by poor material conditions for educational work, a lack of qualified personnel, war (no) opportunities and poverty of the majority Serbian population, which is in a complex constellation of post-war socio-political circumstances, led to the abolition of these schools. Although they worked in very difficult conditions, as the only schools where the teaching is performed in the native language, they have drawn a significant mark on the part of achieving continuity in education, preservation of culture and tradition of the Serbian population in Romania.

KEY WORDS: Serbs, Romania, confessional schools, teaching, tradition